

“MUHÂKEMETÜ'L-LUGATEYN” ESERİNDE YER ALAN ESKİ TÜRKÇE KELİMELERİN TÜRKÇE-ÖZBEKÇE KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Ruzmanova Rohila,

Şeref Reşidov Semerkant devlet universiteti, Türkoloji araştırmalar enstitüsü doç.

Saparov Rahmon,

Filoloji Fakültesi Türk dili bölümü öğrencisi

Özet. Ali Şîr Nevâî'nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” adlı eseri, Türkçe ve Farsça dillerinin karşılaştırmalı analizine adanmış olup, dilbilim tarihi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Nevâî, dillerin karşılaştırılması sürecinde, etnik kökenlerini, halk arasında kullanılan kelimeleri şiir formunda yazılmış beyitlerle kısa ve net bir şekilde açıklar. Bu nedenle, eser hakkında hem ülkemizde hem de dünya çapında pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların çoğu, eserin yazılış tarihini, Türkçe ve Farsça kelimelerin leksik-semantik anlamlarını açıklamaya yöneliktir. Bu çalışmada bazı sözcüklerin başka dillerde pek karşılaşılmayan özellikler ortaya konmuştur. Ancak o dönemin ve günümüzün bakış açısıyla her iki dilin karşılaştırmalı analizi tam olarak her yönüyle yapılmamıştır. Bu sebeple, bu alanda da araştırmalar yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu makalede, eski Türkçe kelimeler, modern Türkçe ve Özbekçe dillerinde örneklerle karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Eserdeki kelimelerin günümüzdeki telaffuzları ve anlamları arasındaki farklar da ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler. Türk dilleri, “Muhâkemetü'l-Lugateyn”, ağlamak, ig'renmek, gök, sıkmak, usanmak, ağlamsınmak, dişi, tuz.

“MUHOKAMAT UL-LUG‘ATAYN” ASARIDAGI QADIMGI TURKIY SO‘ZLARINING TURKIY-O‘ZBEKCHA QIYOSIY TAHLILI

Ruzmanova Rohila,

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Turkologiya ilmiy-tadqiqot instituti dotsenti*

Saparov Rahmon,

Filologiya fakulteti turk tili bo‘limi talabasi

Annotatsiya. Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug‘atayn” asari turkiy va forsiy tillarning qiyosiy tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib, tilshunoslik tarixi nuqtayi nazaridan muhim o‘rin tutadi. Navoiy tillarni qiyoslash jarayonida ularning etnik kelib chiqishini, xalq orasida qo‘llanilgan so‘zlarni she‘riy shaklda yozilgan baytlar bilan qisqa va aniq bayon qiladi. Shu bois asar haqida yurtimizda ham, jahonda ham ko‘plab tadqiqotlar amalga oshirilgan. Bu tadqiqotlarning aksariyati asarning yozilish tarixi, turkiy va forsiy so‘zlarning leksik-semantik ma‘nolarini ochib berishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotda ayrim so‘zlarning boshqa tillarda kam uchraydigan xususiyatlari ochib berilgan. Biroq har ikki tilning o‘sha davr va hozirgi davr nuqtayi nazaridan qiyosiy tahlili to‘liq va har tomonlama amalga oshirilmagan. Shu sababli bu borada ham tadqiqotlar olib borish zarurligi ta‘kidlangan. Ushbu maqolada qadimgi turkiy so‘zlar hozirgi turkiy va o‘zbek tillaridagi misollar bilan qiyosiy o‘rganilgan. Asardagi so‘zlarning hozirgi talaffuzi va ma‘nolari orasidagi farqlarga ham to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. Turkiy tillar, “Muhokamatul-lug‘atayn”, yig‘lamoq, ingranmoq, osmon, siqmoq, zerikmoq, yig‘lamin, tishi, tuz.

ТЮРКО-УЗБЕКСКИЙ СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДРЕВНЕТЮРКСКИХ СЛОВ В «МУХАКАМАТ УЛ-ЛУГАТАЙН»

Рузманова Рохила,

доцент Научно-исследовательского института тюркологии
Самаркандского государственного университета имени Шарафа Рашидова

Сапаров Рахмон,

студент отделения турецкого языка филологического факультета

Аннотация. Произведение Алишера Навои "Мухокамат ул-лугатайн" посвящено сравнительному анализу тюркского и персидского языков и занимает важное место с точки зрения истории языкознания. В процессе сравнения языков Навои кратко и точно излагает их этническое происхождение, слова, употребляемые в народе, стихами, написанными в стихотворной форме. Поэтому о произведении было проведено множество исследований как в нашей стране, так и в мире. Большинство этих исследований направлены на историю написания произведения, раскрытие лексико-семантических значений тюркских и персидских слов. В данном исследовании выявлены свойства некоторых слов, редко встречающиеся в других языках. Однако сравнительный анализ обоих языков с точки зрения того периода и настоящего времени не был проведен полностью и всесторонне. Поэтому подчеркнута необходимость проведения исследований и в этом направлении. В данной статье древнетюркские слова сравниваются с примерами в современном тюркском и узбекском языках. Также рассматриваются различия между современным произношением и значениями слов в произведении.

Ключевые слова. Тюркские языки, «Мухокаматул-лугатайн», плакать, стонать, небо, сжимать, скучать, не плакать, зубы, соль.

"A COMPARATIVE ANALYSIS OF OLD TURKIC WORDS IN TURKISH AND UZBEK AS PRESENTED IN MUHAKAMAT AL-LUGATAYN"

Ruzmanova Rohila

associate professor of the Research institute of Turkology
Sharof Rashidov Samarkand state university

Saparov Rakhmon

student of the Turkish language department of the philology faculty

Annotation. Alisher Navoi's work Muhokamat ul-Lug'atayn is devoted to the comparative analysis of the Turkish and Persian languages and holds an important place in the history of linguistics. Navoi explains the roots of languages and the words used among the public with short and concise couplets written in poetic form during the process of comparing the languages. For this reason, many studies have been conducted on this work both in our country and worldwide. Most of these studies aim to explain the historical context of the work, the Turkish and Persian words used in it, and their lexical-semantic meanings. In this study, some words with unique features that are not commonly found in other languages have been highlighted. However, a full comparative analysis of the two languages from both a historical and modern perspective has not been carried out. Therefore, it is emphasized that more research in this area is necessary. In this article, examples of old Turkish words have been comparatively analyzed in terms of their usage in modern Turkish and Uzbek. The differences in pronunciation and usage of these words have also been examined.

Keywords. Turkic language, Muhokamat ul-Lug'atayn, collection, classification, comparison, analysis, linguistic approach, language.

Giriş. Bugünlerde dillerin kökeni üzerine yapılan araştırmalar giderek artmaktadır. Günümüzde büyük bilginlerimizin eserlerinde kullanılan eski Türk dilinin kökenini incelemeye de ayrı bir önem verilmektedir.

Orta Çağ'a baktığımızda, doğuda, özellikle ülkemizde birçok bilgin yetişmiştir. Örnek olarak, Lütfî, İbn-i Sînâ, el-Bîrûnî, gibi dünya bilim ve kültürüne büyük katkılar sağlamış düşünürlerden bahsedebiliriz. Yukarıda bahsi geçen alimler eserlerini genellikle Arap dilinde yazmışlardır. Bunun sebebi, o dönemde ülkemizin Arap halifeliği egemenliği altında olmasıdır. Burada doğal olarak bir soru ortaya çıkmaktadır. O dönemde, yukarıda adı geçen alimlerimizin eserlerinde Türkçe kelimeler ne ölçüde kullanılmıştır? Araplar ülkemize gelmeden önce, buradaki etnik halk Türkçe konuşuyordu. Ancak Araplar ülkemize girdikten sonra, dini, gelenekleri ve kültürleriyle birlikte dillerini de getirmişlerdir. Her ne kadar o dönemde bilime katkı sağlamış eserler Arap dilinde yazılmış olsa da, etnik halk konuşmalarında Türkçe ve Farsça kelimeler de kullanmışlardır. Buna örnek olarak, Türk dilinin gelişimine büyük katkı sağlamış ve tarih sayfalarında silinmez iz bırakmış, söz mülkünün sultanı Ali Şîr Nevâî'ye ait "Muhâkemetü'l-Lugateyn" adlı eserinde yer alan eski Türkçe kelimelerin, bugünkü Türkçe ve Özbek dilleriyle karşılaştırılması büyük önem taşımaktadır. İlk olarak, Ali Şîr Nevâî'nin "Muhâkemetü'l-Lugateyn" eseri hakkında bilgi verelim:

Dilbilimdeki değerli eserlerden biri olan "Muhâkemetü'l-Lugateyn" (İki Dil Muhâkemesi) adlı eseri Ali Şîr Nevâî hayatının son yıllarında, yani 1499 yılında (Hicri 905 yılı) yazmıştır (Qobul, 2021: 268). Bunu, yazarın şu sözlerinden çıkarabiliriz:

"Shuncha ranj-u mashaqqatim qarshisida ochiq-oydin qilib yuzaga chiqarganim bu maxfiy ilimdin xabarli bo 'lsalar, umid ulkim bu faqrni yaxshilik duosi bila yod qilg 'aylar va ruhimni uning bila shod qilg 'aylar."

Ruboiy:

Bu nomaki, yozdi qalamim tortib til

Ta'rixin aning jumodiyul-avval bil,

Kunning raqamini chorshanba qilg' il,

To 'qquz yuz yildin o 'tub erdi besh yil." (Qobul, 2021: 268).

Rubai'ye göre, eserin yazılış tarihi Cemaziyel-Evvel ayının Çarşamba günü, 905 Hicri yılıdır. Günümüzde ise bu tarih, 4 Aralık 1499 yılına denk gelmektedir (hangi gün olduğu belirtilmediği için ilk Çarşamba dikkate alınmıştır) (Qobul, 2021: 268).

Ali Şîr Nevâî'nin "Muhâkemetü'l-Lugateyn" eseri, iki dildeki kelimelerin analizine adanmış bir çalışmadır ve bu eserde Türk dilinin zenginliği, gücü, dönemin edebi dilleri arasında yer alabilecek kadar yetkin ve haklı olduğunu bilimsel bir şekilde kanıtlamıştır. Bu eser ilk kez 1841 yılında Fransız bilim insanı Katramar'ın çabalarıyla Paris'te yayımlanmıştır. Özbekistan'da bu kitap, Nevâî'nin tüm eserleri ve bağımsız bir eser olarak birkaç kez basılmıştır. Eser ilk kez 1917 yılında HokanT'Ta Arap harfleriyle yayımlanmıştır. Son baskısı ise 2000 yılında Taşkent'te, Nevâî'nin 20 ciltlik eserlerinin 16. cildinde basılmıştır (Komisyon, 2011: 3). "Muhâkemetü'l-Lugateyn" adlı eser, yabancı dillere de çevrilmiştir. Bunun Türkçe çevirisi ise Latin harfleriyle İshak Rifat İşıtman tarafından 1941'de yapılmıştır. Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türk dilinin çeşitli dil bilgisel ve sözcük türetme olanakları, özellikle Farsça ile karşılaştırmış ve sonuçlar analitik bir şekilde gösterilmiştir. Nevâî'nin, bu yaklaşımı 100 Türkçe kelime örneğiyle açıklamaktadır. Buna örnek olarak yazarın şu ifadelerini delil olarak gösterebiliriz:

"Bu yuz lafzdurki, g'arib maqosid adosida tayin qilibdurlarki, hech qaysi uchun sort tilida lafz yasamaydurlarki, barchasi muhtojun ilayhdurki, takallum chog'ida kishi anga muhtoj bo 'lur. Ko 'pi andoqdurki aslo aning mazmunin tafhim qilmoq bo 'lmas va ba'ziniki, anglatsa bo 'lg'ay, har lafz tafhimi uchun necha lafzni tarkib qilmag' uncha bo 'lmas, ul dag'i arabiy alfoz madadi bila. Va turk alfozida bu nav' lafz ko 'p topilur." (Qobul, 2021: 129). Bu kelimelerin bir kısmı şiirsel örneklerle açıklanarak, onların ifade ettiği anlamların Farsçada bulunmadığı ve bu iş için kişinin karmaşık kelime veya ifadeler kullanması gerektiği vurgulanmaktadır.

Eserin ikinci bölümünde Nevâî kendi yarattığı eserler hakkında bilgi vererek, Türk dilinin farklı bilimsel ve edebi eserler yaratma imkanını göstermeye çalışır. Nevâî, bu eserinde tüm Türkleri, özellikle zamanının şehzade, beyleri ve yetenekli yazar ve şairlerini Türkçe yazmaya teşvik eder. Aslında büyük edibin asıl amacı, Türk şairlerini ve yazarlarını kendi ana dillerinde yazmaya yönlendirmektir.

Bu makaleyi yazarken, Nevâî'nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eseri hakkında yazılmış F.Ş. Aslanova'nın “Ali Şîr Nevâî'nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eserindeki fiil sözcük türüne ait sözlerin poetik önemi” adlı makalesi ve Muhammed Halim Yorqin tarafından yapılan bu eserin Farsça çevirisine yazılmış önsözdeki bilgiler analiz edilmiştir. Yukarıda belirtilenlere göre, birinde “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eseri hakkında kısa bilgilere, diğerinde ise fiil sözcük türüyle ilgili yönere değinilmiştir. Bu makalede ise “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eserinde kullanılan Türkçe kelimelerin, günümüz modern Özbekçe ve Türkçe dilleriyle karşılaştırmalı analizi ele alınacaktır. Ali Şîr Nevâî'nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eserinde, eski Türkçedeki bazı kelimelerin günümüzde de kullanılmaya devam ettiğini görebiliyoruz. Özellikle, “gök” kelimesi (gök, şarkı söylemek, kadeh, bitki) anlamlarında yer almıştır:

“Va ko 'k lafzin ham necha ma 'ni bila isti 'mol qilurlar. Biri ko 'k-osmonni derlar. Yana ko 'k ohangdur. Yana ko 'ktegrada ko 'klamdur. Yana ko 'k qadog 'ni ham derlar. Yana ko 'k sabza va o 'langni dog 'i derlar. Bu nav ' alfoz hamki, uch ma 'ni va to 'rt ma 'ni va ortug ' roqkim, iroda qilsa bo 'lg ' ay, ko 'p borki, forsiy alfozda andoq yo 'qtur.” (Qobul, 2021: 236).

Bugün ise, bu anlamlar kısmen etkisini yitirmiş ve Türkçede “kök” - kök, temel ve “gök” - gökyüzü anlamında kullanılmaktadır. (Qosimov, 2019: 56) Özbekçede ise, “gök” gökyüzü ve mavi renk anlamında kullanılır. (Komisyon, 2023: 2 c)

Bununla birlikte, “dişi” kelimesi hayvan türlerinin cinsiyetini ayırmak için kullanılmıştır (*dişi kurt ve dişi aslan*), ve eserinde şu şekilde ifade edilmiştir:

“... Va ovda umdaki kiyikdur, turk aning erkakin «huna» va tishisin «qilchoqchi» der. Yana suyqunning ham erkakin «bug'u» va tishisin «maral» der. Sort ohu va gavazndin o 'zga nima demas. Va bir sho 'ru shaynlig ' ovki, to 'ng 'uz ovidur, aning ham erkagini «qobon», tishisin «megachin» va ushog ' in «cho 'rpa» derlar. Va sort barchasin «xuk» va «guroz» lafzi bila aytur.” (Qobul, 2021: 239).

Bu kelime, modern Özbekçesinde konuşmada kullanılmaz hale gelmiş olup, “dişi” kelimesi yerine hayvanların cinsiyetini belirlemede “urg'ochi” kelimesi kullanılmaktadır (Komisyon, 2023: 5). örneğin: “urg'ochi bo 'ri, urg'ochi arslon” gibi. Günümüz modern Türkiye Türkçesinde ise “dişi” şeklinde kullanılmaktadır (Qosimov, 2019: 37). Örnek olarak “dişi kurt” - “dişi aslan” anlamına gelir.

Ali Şîr Nevâî'nin iki dil analizine adanmış bu eserinde birçok fiil de tanımlanmıştır. Bu fiillerin bazıları aşağıdaki örnekler üzerinden analiz edilmiştir:

1. “İngramoq” kelimesi Ali Şîr Nevâî'nin eserinde “fig'on qilmoq” yani “inlemek” anlamında kullanılmıştır.

“...Va ingramoq va singramoqkim, dard bila yashurun ohista «ig'lamoqdur va oralarida tafovut oz topilur. Turkchada bu matla ' borkim,

Bayt:

Istasam davr ahlidin ishqingni pinhon aylamak,

Kechalar gah ingramakdur odatim, gah singramak..” (Qobilov, 2021: 231).

Türkçede ise, “inlemek” – “ingramoq”, acı veya keder nedeniyle inlemek anlamında kullanılmaktadır. (Qosimov, 2019: 78) Özbekçede ise “ingramoq” - ses çıkarmadan sessizce ağlamak anlamına gelir (Komisyon, 2023: 2).

2. “Yığlamoq” kelimesi “yığ” anlamına gelir ve buna “yığlamsinmoq”, “bo'hlamoq”, “ingramoq”, “singramoq”, “siqtamoq”, “o'kirmoq”, “inichgirmoq”, “hay-hay yig'lamoq” gibi eş anlamlıları örnek olarak sunmuştur.

Bayt:

Ul oyki kula-kula qirog ' latdi meni,

Yig' latdi meni demakki, siqtatdi meni (Qobul, 2021: 230).

Özbekçede bu kelime değişmeden kalmıştır (Komisyon, 2023: 6). Türkçede ise “ag‘lamak” anlamında kullanılmaktadır (Qosimov, 2019: 5).

3. “Yığlamsinmoq” fiili sadece Türkçeye özgü olduğu belirtilir ve bu fiil Farsçaya geçmemiřtir.

“Turk beklar va mirzodalar bo‘xsamoqni forsiy til bila tilasalarki, ado qilg‘ aylar. Va she‘rning bino va madori ishqa evrulur va oshliqliqda yig‘lamoqdin kulliyraq va doimiyroq amr yo‘qtur va anda tanavvu‘ bor: yig‘lamsinmoq mazmunidaki, turk mundoq debdurki,

Bayt:

Zohid ishqin desaki, qilg‘ ay fosh,

Yig‘ lamsinuru ko‘ziga kelmas yosh. “ (Qobul, 2021: 230).

Modern Özbekçede “yig‘lamsiramoq” veya “yig‘lamsimoq” anlamında (Komisyon, 2023: 6), Türkçede ise “ağlayacak olmak” anlamında kullanılmaktadır (Qosimov, 2019: 5-6).

4. “Siqtamoq” kelimesi Nevâi‘ eserinde acıyla gizlice, sessizce ağlamak anlamlarında kullanılmıştır.

“Forsiyda bu mazmunki bo‘lmaq‘ay, shoir ne chora qilg‘ay? Va siqtamoqkim, yig‘lamoqda mubolag‘ adur, turk bu nav ado qilibdurki,

Bayt:

Ul oyki, kula-kula qirog‘ latti meni,

Yig‘ latti meni demayki, siqtatti meni” (Qobul, 2021: 231).

Bu kelime Özbekçede pratikte kullanılmaktadır (Komisyon, 2023: 4), Türkçede ise “sıkılmak” anlamında kullanılmaktadır (Qosimov, 2019: 146).

5. “O‘kirmoq” kelimesi de Nevâi‘nin eserinde aşırı güçlü bir sesle, belirli olmayan, ölçüsüz ve kendini kontrol edemeyen bir durumun edebî bir şekilde ifade edildiğini görmek mümkündür.

“Yana biyik un bilaki, i‘tidolsiz oshub bila yig‘lag‘ aylar, ani o‘kurmak derlar. Chun o‘kurmak muqobalasida forsiy tilda lafz yo‘qtur, forsiygo‘y shoir muningdek g‘arib mazmun adosidin mahrumdur. Yana yig‘lamoqning o‘kurmaki muqobalasida inichkirmak dag‘i bor va ul inchka un bila yig‘lamoqdur va ul turk lafzida bu nav‘ tarkib bila ado topibdurkim, va turkchada ul ma‘nida matla‘ borkim,

Bayt:

Ishim tog‘ uzra har‘yon ashk selobini surmakdur.

Firoq oshubidin hardam bulut yanglig‘ o‘kurmakdur.” (Qobul, 2021: 231)

Özbekçede bu kelime asl řeklini korumuřtur (Komisyon, 2023: 4). Türkçede ise bu kelimenin anlamı “böęürmek” veya “kükremek” şeklinde ifade edilmektedir (Qosimov, 2019: 20).

6. Eserde yer alan “qimsanmoq” ve “qizg‘anmoq” kelimeleri de önemli kabul edilmektedir.

“Yana turk alfozida qimsanmoq va qizg‘anmoq ikki g‘arib lafzdurki, aning adosi bu baytda borki,

Bayt:

Uzoringni ocharg‘a qimsanurmen,

Vale el ko‘rmagiga qizg‘anurmen” (Qobul, 2021: 232).

Özbekçede de bu kelime “kıskanmak” gibi anlamları taşımaktadır (Komisyon, 2023: 4 c). Bu kelime, modern Türkçenin açıklamalı sözlüğünde “kıskanmak” veya “imrenmek” şeklinde transkribe edilmiştir (Qosimov, 2019: 94).

7. “Usanmoq” kelimesi Nevâi‘nin eserinde “takip etmek” anlamına gelirken (Qobul, 2021: 223), modern Türkçede “usanmak” - yorgunluk, sıkılma, bir şeyden bıkmaya anlamına gelir (Qosimov, 2019: 166). Özbekçede ise bu kelime açıklamalı sözlüklerde yer almamaktadır.

Eski Türkçede “tuz” kelimesi, ova, dürüst insan, iki kişi arasını bozan anlamlarına gelmektedir. Bunun durumu Nevâi‘nin yukarıda adı geçen eserinde görebiliriz.

“Yana andoęki, tuz lafziki necha ma‘ni iroda qilsa bo‘lur. Biri tuzki, o‘q yo nayzadek nimani derlar- Yana — tuz hamvor dashtni derlar. Yana tuz—rost kishini derlar. Yana tuz—sozni

tuzmakka amr qilmog'ni, yana tuz - ikki kishi orasida muvofaqat solmog'ni (derlar). Yana tuz - bir majlis asbobini ham desa bo'lur” (Qobul, 2021: 236).

Bu kelime Türkçede “*Yemeklerde kullanılan tuz*” anlamını taşımaktadır (Qosimov, 2019: 167). Özbekçede ise “tuzmok” ve yemeklerde kullanılan “tuz” anlamlarında kullanılmaktadır (Komisyon, 2023: 5).

Sonuç olarak, Ali Şîr Nevâî'nin “Muhâkemetü'l-Lugateyn” eserinde yer alan kelimeler, günümüzde hâlâ önemini kaybetmemiştir. Bunun açık örneklerini yukarıdaki tahlillerle görme imkanımız oldu. Bu durum köken bakımından bir olan tüm dillerdeki kelimelerin zamanla telaffuzda değişikliklere uğrasa da, genel şekil ve anlamlarını koruduğunu göstermektedir. Milletleri birbirine bağlayan temel aracın dil olduğunu göstermesi bakımından mühim bir göstergedir. Bazı kelimelerdeki anlam değişikliklerinin etnik özelliklerle ilgili olduğunu belirtmek yerinde olur. Kendi gelenek ve göreneklerini korumak isteyen bir millet, öncelikle dilini korumalıdır. Dili korumak için de kelimelerin tarihsel kökenlerini ve anlamlarını bilmek gerekir. Ancak o zaman dil, konumunu koruyabilir.

Kaynakça:

1. Ali Şîr Nevâî *Mahbubu'l-Kulup. Muhâkemetü'l-lugateyn*: eser/çevirmen Bahodir Qobul. – Taşkent: G'afur G'ulom Yayıncılık, 2021. – 280 sayfa.
2. *Türkçe-Özbekçe Sözlük. Turkcha-O'zbekcha Lug'at. Özbekçe-Türkçe Sözlük. O'zbekcha-Turkcha Lug'at.* D Qosimov – Taşkent: Ilm-ziyozakovat, 2019. – 432 sayfa.
3. *Özbek Dilinin Açıklamalı Sözlüğü: Cilt II, III, IV, V, VI.* Komisyon – T.: G'afur G'ulom Yayıncılık, 2023.
4. Vohidov, R., Eshonqulov, H. *Özbek Klasik Edebiyat Tarihi.* – T: “Yangi asr”, 2006.
5. “*Özbek Edebiyatı ve Sanatı*” Gazetesinin. Komisyon, 2011 Yılı 11. Sayısı.